MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARDA MULOQOT KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Shukurova Go'zal Shuhrat qizi
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti. 2- kurs magistr
+998 99 493 11 12

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda funksional muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilinadi. Nutq buzilishining turli shakllarida muloqot tashabbusi, dialog, navbat almashish, so‘rov bildirish va nutqni kundalik faoliyatga ko‘chirishdagi qiyinchiliklar ko‘rib chiqiladi. O‘yin texnologiyalari, tabiiy vaziyatda o‘rgatish, vizual qo‘llab-quvvatlash, augmentativ va alternativ kommunikatsiya hamda oila bilan hamkorlikni birlashtiruvchi amaliy model taklif etiladi. Maqola ilmiy adabiyotlar tahliliga asoslangan; taklif etilgan modelning samaradorligi alohida eksperimentda tekshirilmagan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, nutq nuqsoni, kommunikativ kompetensiya, logopediya, dialogik nutq, pragmatik ko‘nikmalar, o‘yin texnologiyasi, alternativ kommunikatsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и методические основы формирования функциональных коммуникативных навыков у дошкольников с речевыми нарушениями. Анализируются трудности речевой инициативы, диалога, очередности, выражения просьб и переноса навыков в повседневную жизнь. Предложена практическая модель, объединяющая игровые технологии, обучение в естественных ситуациях, визуальную поддержку, дополнительную и альтернативную коммуникацию и сотрудничество с семьёй. Статья основана на анализе литературы; эффективность модели экспериментально не проверялась.

Ключевые слова: дошкольный возраст, речевые нарушения, коммуникативные навыки, логопедия, диалогическая речь, игровые технологии.

Abstract. This article reviews theoretical and methodological approaches to developing functional communication skills in preschool children with speech and language disorders. It addresses communicative initiation, conversational turn-taking, requesting, and generalization of acquired skills to everyday contexts. A practical framework combining play-based intervention, naturalistic teaching, visual supports, augmentative and alternative communication, and family collaboration is proposed. The article is a narrative literature review; the proposed framework has not been experimentally evaluated.

Keywords: preschool children, speech and language disorders, functional communication, speech-language therapy, pragmatic skills, play-based intervention.

Kirish

Maktabgacha davrda muloqot bola shaxsining ijtimoiy, hissiy va bilish rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Muloqot ko‘nikmasi faqat tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish yoki lug‘at boyligi bilan cheklanmaydi: u suhbatdoshga murojaat qilish, fikrini tushunarli yetkazish, tinglash, savol berish, navbat kutish, kelishish

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

va tushunmovchilikni bartaraf etishni ham qamrab oladi. Nutqida nuqsoni bo'lgan ayrim bolalarda talaffuz qiyinchiliklari, fonologik, leksik-grammatik yoki nutqni tushunishdagi cheklanishlar tengdoshlar bilan munosabatga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin [1, 2].

Nutq nuqsonlari turlicha kechadi: fonetik-fonematik buzilish, rivojlanishdagi til buzilishi, dizartriya, duduqlanish va boshqa holatlar bir xil kommunikativ profilni bermaydi. Shuning uchun korreksion-logopedik yordam tashxis yorlig'iga emas, bolaning individual ehtiyojlari, kuchli tomonlari va kundalik muloqot imkoniyatlariga moslashtiriladi.

Tadqiqot maqsadi: maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan texnologiyalarni tahlil qilish va amaliyot uchun bosqichli pedagogik model taklif etish.

Metodologiya. Ishda ilmiy adabiyotlarning maqsadli narrativ sharhi, nazariy taqqoslash va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Manbalar nutq-til buzilishlari, tabiiy muloqot muhitida aralashuv, ota-ona ishtiroki va alternativ kommunikatsiya yo'nalishlari bo'yicha tanlandi. Bu maqola tizimli meta-tahlil yoki yangi bolalar ishtirokidagi tajriba hisoboti emas; quyidagi jadval va mashg'ulotlar mualliflik amaliy tavsiyalaridir.

Muloqot ko'nikmalarining tarkibiy qismlari

Kommunikativ kompetensiyani shartli ravishda to'rt o'zaro bog'liq yo'nalishda ko'rish mumkin: retseptiv (murojaat va ko'rsatmani tushunish), ekspressiv (fikr, istak va ehtiyojni ifodalash), pragmatik (muloqotni vaziyatga mos boshlash va davom ettirish), ijtimoiy (tengdosh bilan hamkorlik va navbat almashish). Bola so'z bilan javob bera olmasa ham, imo-ishora, ko'rsatish, tasvir yoki kommunikatsiya qurilmasi orqali mazmunli muloqot qilishi mumkin [3, 4].

Rivojlanishdagi til buzilishlari bo'yicha CATALISE konsensusida til qiyinchiliklarining kundalik funksional ta'siriga e'tibor qaratiladi [1]. Shu nuqtayi nazardan baholash faqat alohida so'z yoki tovushlarni sanashga emas, bolaning real suhbat va o'yin jarayonidagi ishtirokiga ham qaratilishi lozim.

Muloqotni shakllantirishning zamonaviy texnologiyalari

1. O'yin asosidagi kommunikativ texnologiya. Syujetli-rolli, predmetli va qoida asosidagi o'yinlarbolaga muloqot uchun tabiiy sabab yaratadi. "Do'kon", "Mehmon kutamiz", "Shifokor", "Birga quramiz" o'yinlarida so'rash, taklif qilish, rad etish, izohlash va suhbatni davom ettirish vazifalari modellashtiriladi. Kattalar o'yinni to'liq boshqarib yubormasdan, bolaning tashabbusiga javob qaytaradi va zarur paytda qisqa nutqiy namuna beradi.

2. Tabiiy vaziyatda o'rgatish. Nutqiy maqsadlar faqat logoped xonasida emas, kiyinish,ovqatlanish, sayr, o'yinchoq yig'ish va erkin o'yin paytida ham mashq qilinadi. Masalan, bola suv so'raganda uning mavjud muloqot shakli qabul qilinadi, so'ng "Suv bering" kabi yosh va imkoniyatiga mos kengaytirilgan namuna taklif qilinadi. Tabiiy interaksiyaga asoslangan aralashuvlar til rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha tadqiqotlarda o'rganilgan [5].

3. Vizual qo'llab-quvvatlash. Predmet, fotosurat, piktogramma, "avval–keyin" jadvali va suhbatketma-ketligini ko'rsatuvchi kartalar ko'rsatmani tushunish hamda mustaqil tanlov qilishni osonlashtirishi mumkin. Vizual vosita bola uchun tushunarli bo'lishi, nutqiy muloqotga qo'shimcha imkoniyat yaratishi va vazifaga mos ravishda yangilanib borishi zarur.

4. Augmentativ va alternativ kommunikatsiya (AAC). Og'zaki nutqi yetarli bo'lmagan bolagaimo-ishora, kommunikativ kartochka yoki elektron qurilma orqali o'z fikrini bildirish imkoniyati beriladi. AAC nutqni "taqiqlash" emas, funksional muloqotga kirishni kengaytirish vositasidir. Tizim mutaxassis

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tomonidan individual tanlanadi; uni joriy etishda oila va pedagoglar bir xil belgi ma'nolaridan foydalanadi [3, 4].

5. Dialogik o'qish va hikoya tuzish. Rasmlarga qarab savol-javob qilish, qahramonning harakatinitasvirlash, "Nima bo'ldi?", "Keyin nima bo'ladi?" kabi savollar bilan muloqotni kengaytirish ekspressiv va retseptiv tilni birgalikda rag'batlantiradi. Bolaning javobini darhol tuzatish o'rniga kattalar uning mazmunini qabul qilib, grammatik jihatdan to'g'riroq namunani tabiiy qaytarishi mumkin [6].

6. Tengdoshlar vositasida hamkorlik. Juftlikda konstruktor yig'ish, to'p uzatish yoki navbatli stolo'yinlari orqali muloqot tashabbusi rag'batlantiriladi. Maqsad faqat bir joyda o'tirish emas, balki sherikning taklifiga javob berish, umumiy faoliyatni davom ettirish va ixtiyoriy ishtirokdir.

Bosqichli korreksion-logopedik model

1-bosqich — boshlang'ich diagnostik kuzatuv. Logoped bolaning so'zlashuvi, nutqni tushunishi, so'rov bildirishi, muloqotni boshlashi, navbat almashishi va tengdoshlar bilan aloqasini turli vaziyatlarda kuzatadi. Ota-ona va tarbiyachi ma'lumotlari solishtiriladi. Zarur bo'lsa eshitish, rivojlanish va boshqa tegishli mutaxassislar baholashi tavsiya qilinadi.

2-bosqich — individual maqsad qo'yish. "Muloqoti yaxshilansin" kabi umumiy niyat o'rniga kuzatiladigan mezon belgilanadi: masalan, "Bola erkin o'yinda o'yinchoqni so'z, imo yoki rasm bilan besh imkoniyatning kamida to'rttasida mustaqil so'raydi". Bu mezon faqat namunadir, universal yosh normasi emas.

3-bosqich — tizimli mashg'ulot va umumlashtirish. Dastlab kattalar namunasi, vizual tayanch va kutish vaqti beriladi; ko'mak ehtiyojga qarab bosqichma-bosqich kamaytiriladi. O'rganilgan ko'nikma boshqa o'yin, xona, suhbatdosh va uy sharoitida sinab ko'riladi.

4-bosqich — monitoring va tuzatish. Har hafta muloqot tashabbuslari, mustaqil so'rovlar, javoblar, dialog navbatlari va ko'mak darajasi qayd etiladi. Natija bo'lmasa, vazifa qiyinligi, motivatsiya, muhit va muloqot vositasi qayta ko'rib chiqiladi.

Amaliy mashg'ulotlar va kuzatish mezonlari

Mashg'ulot	Maqsad va amalga oshirish	Kuzatish mezoni
"Tanla va so'ra"	Ikki predmetdan birini tanlash; so'z, imo yoki rasm bilan so'rovni bildirish.	Mustaqil so'rovlar soni
"Navbat meniki–seniki"	Konstruktor detallarini navbat bilan qo'yish; sherikning harakatini kutish.	O'zaro navbatlar soni
"Rasmli hikoya"	3–4 ketma-ket tasvir asosida voqeani aytish yoki ko'rsatish.	Mazmunli javob va izchillik
"Do'kon"	Rolga kirib salomlashish, mahsulot so'rash, javob berish.	Muloqot tashabbusi va javoblar

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

"Yordam kerak"	Qiyinchilik paytida yordamni maqbul usulda so'rash.	Mustaqil yordam so'rovi

Monitoring uchun mustaqil muloqot ulushi quyidagicha hisoblanishi mumkin: mustaqil kommunikativ harakatlar soni / kuzatilgan imkoniyatlar soni × 100%. Masalan, beshta imkoniyatdan to'rttasida mustaqil so'rov bildirilsa, ko'rsatkich 80% bo'ladi. Bu faqat hisoblash misoli, tadqiqotda olingan real natija emas. Og'zaki javob, imo va AAC orqali bildirilgan so'rovlar maqsadga muvofiq qayd etiladi; kattalar ko'magi bilan bajarilgan harakatlar alohida belgilanadi.

Tahlil va muhokama

Logopedik amaliyotda talaffuz aniqligi va kommunikativ faoliyatni bir-biridan ajratib baholash zarur. Ayrim bola tovushlarni to'g'ri talaffuz qilsa-da, suhbatni boshlashda qiynalishi mumkin; boshqa bola esa noaniq talaffuz bilan ham faol muloqotga kirishadi. Shu sababli korreksion ishlar artikulyatsiya, lug'at, grammatika, nutqni tushunish va pragmatik ko'nikmalarni bolaning ehtiyojiga qarab uyg'unlashtirishi lozim [1, 2].

Ota-ona ishtirokidagi til rivojlantirish yondashuvlari bo'yicha tadqiqotlar kattalarning kundalik nutqiy javob berish usullarini o'rgatish muhimligini ko'rsatadi [7]. Biroq natija bola yoshi, buzilish xususiyati, aralashuv davomiyligi va uni amalga oshirish sifatiga bog'liq. Mashg'ulotda orttirilgan ko'nikma oilada va maktabgacha ta'lim tashkilotida qo'llanmasa, uning funksional qiymati cheklanishi mumkin.

Taklif etilgan modelning cheklovi shundaki, unda real ishtirokchilar, nazorat guruhi yoki statistik samaradorlik natijalari yo'q. Uning mahalliy amaliyotdagi natijadorligini tekshirish uchun oldindan belgilangan mezonlar, kuzatuvlararo ishonchlilik, individual rivojlanish profili va ota-ona roziligi asosida keyingi empirik tadqiqotlar zarur.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda muloqot ko'nikmalarini shakllantirish ko'p tarkibli, individual va faoliyatga yo'naltirilgan jarayondir. O'yin asosidagi texnologiyalar, tabiiy vaziyatda o'rgatish, dialogik o'qish, vizual tayanchlar, AAC va tengdoshlar bilan hamkorlik muloqot uchun real imkoniyat yaratadi. Logoped, tarbiyachi va ota-ona hamkorligi orqali ko'nikmalarni kundalik vaziyatlarga ko'chirish muhimdir. Natijadorlik faqat talaffuzdagi o'zgarish bilan emas, balki bolaning mustaqil so'rovlari, muloqot tashabbusi, suhbatdagi ishtiroki va ijtimoiy faolligi orqali baholanishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bishop D. V. M., Snowling M. J., Thompson P. A., Greenhalgh T. CATALISE: A Multinational and MultidisciplinaryDelphi Consensus Study. Identifying Language Impairments in Children. PLOS ONE. 2016;11(7):e0158753. DOI:
2. 10.1371/journal.pone.0158753.
3. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Spoken Language Disorders. Practice Portal.https://www.asha.org/practice-portal/clinical-topics/spoken-language-disorders/
4. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Augmentative and Alternative Communication(AAC). Practice Portal. https://www.asha.org/practice-portal/professional-issues/augmentative-and-alternative-communication/
5. Beukelman D. R., Light J. C. Augmentative & Alternative Communication: Supporting Children and Adults withComplex Communication Needs. 5th ed. Brookes Publishing, 2020.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

6. Roberts M. Y., Kaiser A. P. The effectiveness of parent-implemented language interventions: a meta-analysis.
7. American Journal of Speech-Language Pathology. 2011;20(3):180–199. DOI:
8. 10.1044/1058-0360(2011/10-0055).
9. Mol S. E., Bus A. G., de Jong M. T., Smeets D. J. H. Added value of dialogic parent–child book readings: Ameta-analysis. Early Education and Development. 2008;19(1):7–26. DOI: 10.1080/10409280701838603.
10. Heidlage J. K., Cunningham J. E., Kaiser A. P. et al. The effects of parent-implemented language interventionson child linguistic outcomes: A meta-analysis. Early Childhood Research Quarterly. 2020;50:6–23. DOI:
11. 10.1016/j.ecresq.2018.12.006.
12. O'zbekiston Respublikasi. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonun. 16.12.2019, O'RQ-595. https://lex.uz/docs/-4646908
13. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. 23.09.2020, O'RQ-637. https://lex.uz/docs/-5013007

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.